

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни ОК.17 «Міжнародне право»
обов'язкових компонент освітньої програми *першого* рівня вищої освіти**

(08 «Право», 081 «Право»)

за темою – Міжнародне право як особлива система права

**Харків
2023 рік**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук К.В. Кисильова.
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук Д.С. Гета.

Рецензенти:

1. Декан факультету №4 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор І.М. Марчук.
2. Доцент кафедри конституційного та муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Г.В. Зубенко.

План лекції

1. Поняття МП і його ознаки.
2. Система МП, її складові елементи та зв'язок між ними.
3. Джерела МП: поняття, види, особливості утворення.
4. Суб'єкти МП: поняття, види, особливості міжнародно-правового статусу.
5. Інститути визнання та правонаступництва у МП.

Рекомендована література:

Основна:

1. Антипенко В. Ф., Тимченко Л. Д., Беглий О. В., Радзівілл О. А. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. / під ред. В. Ф. Антипенка. Київ : НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.
2. Антипенко В. Ф., Тимченко Л. Д., Беглий О. В., Радзівілл О. А. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. / під ред. В. Ф. Антипенка. Київ: НАУ, 2012. Т. 2. 348 с.
3. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ : Фенікс; 2018. 762 с.
4. Батрименко В. І. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2012. 323 с.
3. Буткевич О. В. Історія міжнародного права: підручник. Київ: Ліра-Ка, 2018. 408 с.
4. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
5. Гавриленко О. А., Сироїд Т. Л., Новікова Л. В. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум. Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 676 с.
6. Мицик В. В., Буроменський М. В., Буткевич О. В. Міжнародне публічне право: підручник / під. ред. В. В. Мицика. Харків: Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.
7. Мицик В. В., Буроменський М. В., Гнатовський М. М. Міжнародне публічне право: підручник / під. ред. В. В. Мицика. Харків : Право. Т. 2. Основні галузі. 2018. 624 с.
8. Перепьолкін С. М., Сироїд Т. Л., Філяніна Л. А. Міжнародне право: словник-довідник / під заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Юрайт, 2014. 408 с.
9. Репецький В. М., Лисик В. М., Микієвич М. М. Міжнародне публічне право: підручник / під ред. В. М. Репецького. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2012. 437 с.
10. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
11. Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А., Тітов Є. Б., Фоміна Л. О. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / під ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Право, 2018. 292 с.
12. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини: навчальний

посібник. Харків : Право, 2019. 310 с.

13. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право: підручник. Київ Знання, 2012. 631 с.

14. Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник. 6-те вид., виправ. і допов. Київ: Знання, 2011. 397 с.

Додаткова:

1. Короткий Т. Р., Гнатовський М. М. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права: довідник. Київ : Фенікс, 2017. 40 с.

2. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / пер. з англ. Харків : Консум, 2000. 592 с.

3. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія. Харків : Право, 2014. 512 с.

4. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: монографія/Національний університет «Юридична академія України імені Я. Мудрого». Харків : Право, 2012. 456 с.

Інформаційний ресурс:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. По міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

3. Статут Організації Об'єднаних Націй: схвалений 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

Текст лекції

1. ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І ЙОГО ОЗНАКИ

Міжнародне право – це особлива правова система, яка складається з юридичних принципів і норм договірної і звичаєвої характеру, що виникають у результаті погодження між державами й іншими суб'єктами міжнародних відносин, та регулює відносини між цими суб'єктами з метою їхнього мирного співіснування.

Міжнародному праву притаманні наступні основні ознаки:

- міжнародне право – це сукупність юридичних норм і принципів;
- ці норми створюються шляхом фіксованої (договір) або мовчазно вираженої (звичай) угоди між суб'єктами міжнародного права;
- ці норми признаються суб'єктами міжнародного права в якості юридично обов'язкових;
- реалізація норм міжнародного права забезпечується примусом, форми, характер і межі якого визначаються у міждержавних угодах;
- міжнародне право є окремою відособленою правовою системою зі своїми галузями й інститутами. Таким чином, воно не є галуззю внутрішньодержавного права і не входить у його правову систему.

Завдяки своїй природі міжнародне право наділене низкою особливостей,

що відрізняють його від усіх інших правових систем. Перш за все воно відрізняється своїм предметом і методом правового регулювання, об'єктом і суб'єктами права, а також засобом нормотворення і забезпеченням виконання розпоряджень міжнародно-правових норм.

Предметом регулювання міжнародного права є публічні суспільні відносини (відносини міждержавного характеру, або ж міждержавного інтересу) між особливим колом учасників (за суб'єктивною ознакою ці відносини можна поділити на дві групи:

I. Відносини за участю загальних (первинних та вторинних) суб'єктів міжнародного права:

- між державами (осторонні та багатосторонні, поміж яких бливе значення мають відносини, що охоплюють міжнародне співтовариство держав у цілому);
- між державами та міжнародними міжурядовими організаціями (перш за все у зв'язку із членством держав у міжнародних організаціях);
- жавами та державо подібними утвореннями, які мають відносно самостійний міжнародний статус;
- між міжнародними міжурядовими організаціями;
- між національно-політичними організаціями, що очолюють боротьбу народів (націй) за незалежність та державами, чи міжнародними міжурядовими організаціями;

II. Відносини за участю спеціальних суб'єктів міжнародного права:

- між державами та юридичними або фізичними особами, що знаходяться під юрисдикцією інших держав;
- між державами та міжнародними неурядовими організаціями та міжнародними господарюючими об'єднаннями), незалежно від сфери виникнення таких відносин (політична, економічна, соціальна, культурна або інші) та конкретної кількості учасників, що виходять як за межі внутрішньої компетенції окремих держав, так і за їхні територіальні межі.

Особливість нормотворення в межах цієї правової системи полягає у тому, що сам процес нормотворення здійснюють безпосередньо її суб'єктами шляхом добровільного узгодження воľ (позицій) цих суб'єктів. Результат цього процесу зазвичай оформлюється у одному з видів джерел міжнародного права (односторонній акт, договір, звичай, рішення міжнародної організації чи органу і т.д.)

Особливість методу правового регулювання цієї системи полягає у приматі використання імперативного методу правового регулювання суспільних відносин, поєднаному із особливим порядком забезпечення виконання розпоряджень, що містяться у нормах міжнародного права.

Особливість суб'єктів міжнародного права виявляється насамперед у остаточності їх персоніфікованого (названого, пойменованого) переліку, до якого належать виключно носії міжнародних прав і обов'язків, а саме:

а) держави;

б) нації і народи, що знаходяться у стадії реалізації свого права на самовизначення (інакше кажучи – ті, що борються за свободу, незалежність і створення власної державності);

- в) міжнародні організації;
- г) державоподібні утворення;
- д) утворення, що виступають в якості представників (народу країни в цілому, населення певної території, або його частини);
- е) фізичні особи (з певними обмеженнями, мова про які піде пізніше); та
- ж) транснаціональні корпорації (з певними обмеженнями, мова про які піде пізніше).

Особливість об'єктів міжнародного права полягає у тому, що до них належить усе те, із приводу чого держави й інші суб'єкти міжнародного права вступають у правовідносини між собою на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Таким чином, у коло об'єктів міжнародного права входять конкретні матеріальні і нематеріальні блага, що не належать винятково до внутрішньої компетенції держави і можуть виходити за межі державної території. Слід мати на увазі, що тільки держави вправі вступати у будь-які правовідносини (визначати будь-який об'єкт взаємовідносин), котрі вони вважають необхідними і вигідними для себе. Єдиним обмеженням для держав у цьому сенсі може бути пряма заборона якогось об'єкта міжнародним правом (наприклад, не можуть бути об'єктом продажу жінки і діти, вирішення спорів між державами за допомогою оголошення війни і т.д.).

У якості об'єктів міжнародно-правових відносин можуть виступати:

- 1) територія і міжнародний простір;
- 2) дії;
- 3) стримування від дій.

Слід мати на увазі, що об'єкт міжнародно-правових відносин, коли він виражається у дії або стримуванні від дії, повинен бути правомірним, тобто він не повинен суперечити принципам і нормам міжнародного права. Наприклад, втручання у внутрішні справи держав не може бути об'єктом міжнародно-правових відносин, тому що воно заборонено самим міжнародним правом, зокрема Статутом ООН.

Особливість порядку забезпечення виконання норм міжнародного права полягає у передбаченні у таких нормах можливості застосування примусових заходів для забезпечення їхнього беззаперечного дотримання. Такий примус здійснюється самими суб'єктами міжнародного права, як правило, державами, на основі чинних міжнародно-правових норм і в рамках відповідних міжнародних договорів у індивідуальному або колективному порядку.

2. Система МП, її складові елементи та зв'язок між ними.

Система міжнародного права – це об'єктивно існуюча цілісність його внутрішньо взаємозалежних елементів. Вона включає в себе:

- норми міжнародного права (договірні і звичайно-правові);
- інститути міжнародного права (в залежності від складності, тобто наявності у їхньому складі інститутів більш низького порядку, поділяються на

прості та складні, або ж субінститути, власне інститути та генеральні інститути);

- галузей міжнародного права.

Як і у будь-якій правовій системі базовим елементом, ядром, системи міжнародного права є правова норма, тобто конкретне правило поведінки, що регулює одне суспільне відношення.

Кілька правил поведінки, що регулюють подібні, близькі за змістом суспільні відносини складають інститут міжнародного права. Існують такі інститути міжнародного права, як інститут міжнародного визнання, інститут правонаступництва стосовно договорів, інститут міжнародної відповідальності й інші.

Згадані елементи системи у різних сполученнях складають **галузі** міжнародного права (такі, як галузь морського права, галузь дипломатичного права, галузь права міжнародних договорів та інші). Кожна галузь являє собою самостійну систему, але кожна може вважатися і підсистемою в рамках цілісної, єдиної системи міжнародного права.

Поняття норми міжнародного права. Під нормою міжнародного права розуміється правило поведінки, що визнається державами й іншими суб'єктами міжнародного права в якості юридично обов'язкового.

Міжнародне право розвилось зі звичаю, який і у даний час не втратив свого значення. Проте сьогодні, норми міжнародного права поділяються на дві групи: норми звичаєвого права і норми, що виникли в результаті узгодження волі держав. Остання група норм міжнародного права займає в його нормативному масиві сьогодні значне місце, тому що, поступаючись об'єктивним вимогам стабільності міжнародного права, однозначності у визначенні прав і обов'язків учасників міжнародних відносин, договірні норми витиснули норми звичаєвого права.

Структура норм міжнародного права. Структура норм міжнародного права має свої відмінності. Якщо в загальній теорії права визнано, що правові норми мають тричленну структуру (**гіпотезу, диспозицію, санкцію**), то специфіка норм міжнародного права полягає у тому, що вони складаються звичайно з двох елементів – гіпотези і диспозиції.

Гіпотеза норми міжнародного права містить опис умов, при наявності яких застосовується правило поведінки. Наприклад, відповідно до статті 1 Конвенції про права дитини 1989 року дитиною визнається кожна людська істота до досягнення 18-літнього віку, якщо за законом, застосовним до даної дитини, вона не досягає повноліття раніше.

Диспозиція міжнародно-правової норми вказує на саме правило поведінки (права й обов'язки) суб'єкта міжнародних правовідносин. Так, наприклад, стаття 2 Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року встановлює, що особи, які стверджують, що яке-небудь з їхніх прав, перерахованих у Пакті, порушено і вичерпані усі внутрішні засоби правового захисту (гіпотеза), можуть представити в Комітет з прав людини ООН письмову заяву про це (диспозиція).

У деяких випадках міжнародні норми можуть складатися лише з однієї

диспозиції. Так, наприклад, стаття 3 Угоди СНД про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям 1993 року визначає, що статус біженця і вимушеного переселенця підтверджується видачею відповідного документа.

Відсутність санкції в більшості міжнародно-правових норм пояснюється тим, що міри відповідальності і санкції в міжнародному праві відділені від самих правил поведінки, тому що держави й інші суб'єкти міжнародного права самостійно обирають примусові заходи з арсеналу таких заходів, що допускаються міжнародним правом стосовно правопорушників. Як елемент міжнародної норми санкція зустрічається в нормах, застосовуваних до правовідносин приватного характеру (у міжнародному приватному праві). Наприклад, стаття 4 Конвенції ООН про морське перевезення вантажів 1978 року встановлює відповідальність перевізника за вантаж.

Види міжнародно-правових норм. Види міжнародно-правових норм визначаються за різноманітними класифікуючими ознаками:

I. За змістом і місцем у системі міжнародного права:

цілі – розуміються як цілі, що реалізуються в рамках нормативної системи міжнародного права. Головною соціально-політичною метою міжнародної нормативної системи є підтримка існуючої системи міжнародних відносин;

принципи – під ними розуміють загальні, імперативні принципи міжнародного права, що встановлюють основи міжнародного правопорядку, міжнародного миру і співробітництва. Це соціально обумовлені, узагальнені норми, ідеї, що відбивають характерні риси нормативної системи і її головного змісту. З урахуванням значення виконуваних функцій вони користуються вищим авторитетом;

норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, що виникли в результаті угоди держав та інших суб'єктів міжнародного права, реалізація яких забезпечується примусовими заходами міжнародно-правового характеру.

II. За обсягом, змістом і значенням:

основні – регулюючі найважливіші суспільні відносини між суб'єктами міжнародного права;

підпорядковані – які конкретизують і доповнюють основні норми.

III. За способом створення і формою існування (за джерелами):

договірні – норми, що є продуктом угоди суб'єктів міжнародного права й містяться в міжнародних договорах;

звичаєві – норми, що виникли в результаті кількарізового і тривалого застосування суб'єктами міжнародного права певних правил поведінки, але такі, що не знайшли свого закріплення в міжнародних договорах.

IV. За сферою дії:

універсальні – регулюючі відносини між усіма державами-членами світового співтовариства (наприклад, норми, що містяться в Статуті Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року);

партикулярні – (у свою чергу, діляться на регіональні – закріплені в угодах між державами визначених географічних регіонів (наприклад, норми, що містяться в Заключному акті НБСЄ, нині – ОБСЄ від 1 серпня 1975 року); субрегіональні (локальні) – ті, що містяться в угодах, котрі укладаються групою

держав усередині географічного регіону (наприклад, в рамках зони Чорноморського економічного співробітництва /ЧЕС/).

V. За юридичною силою:

імперативні – до них належать основні принципи міжнародного права (*Jus cogens*);

диспозитивні – під ними розуміються такі норми, що припускають відступ від них у взаємовідносинах певних суб'єктів у результаті угоди між ними. При цьому не повинні торкатися права і законні інтереси третіх держав. До диспозитивних норм належить основна маса універсальних і партикулярних норм.

VI. За змістом правил поведінки:

матеріальні – містять у собі права й обов'язки сторін (суб'єктів міжнародного права) досягнутих угод;

процесуальні – це норми, що регламентують діяльність таких міжнародних правозастосовних органів, як Міжнародний Суд, Рада Безпеки ООН. Сюди ж можна віднести норми, що визначають співвідношення нормативних приписів, їхню дію в часі і просторі, порядок здійснення, правила тлумачення, реалізацію відповідальності, застосування примусових заходів і т.д.

VI. За своєю роллю в механізмі міжнародно-правового регулювання:

регулятивні – ці норми представляють суб'єктам право на вчинення передбачених у них позитивних дій;

охоронні – вони виконують функцію захисту міжнародного правопорядку від порушень, установлюють заходи відповідальності і санкції стосовно порушників.

В останні роки в міжнародному праві одержав досить широке поширення термін «міжнародне м'яке право». Цей термін використовується для позначення двох важливих видів норм міжнародного права.

У першому випадку мова йде про такий вид міжнародно-правових норм, які, на відміну від «жорсткого права», не породжують чітких прав і обов'язків, а дають лише загальну установку, котрій проте суб'єкти зобов'язані слідувати. Для таких норм характерні слова і вирази типу «домагатися», «прагнути», «приймати необхідних заходів» і т.п. Слід зазначити, що такого роду постанови усе частіше зустрічаються у політичних договорах і за своєю юридичною чинністю визнаються багатьма юристами в якості міжнародно-правових норм.

У другому аспекті термін «м'яке право» застосовується для позначення і закріплення неправових міжнародних норм, що містяться в неправових актах, резолюціях міжнародних органів і організацій, у спільних заявах, комюніке. Норми, закріплені в таких документах (наприклад, документах ОБСЄ), є не правовими, а морально-політичними. Водночас такі норми «м'якого права», взаємодіючи з нормами міжнародного права, виконують те, що з тих або інших причин не можуть зробити останні. Вони відіграють роль передвісника «жорсткого права», забезпечуючи попереднє, доправове регулювання, тестуючи на практиці нові правила поведінки суб'єктів міжнародного права, які ще мають зайняти своє місце в масиві міжнародно-правових норм. Тому слід

відзначити істотну роль міжнародних норм «м'якого права» особливо у діяльності міжнародних органів і організацій, котрі з їхньою допомогою здійснюють правове регулювання, що виходить за рамки їхньої компетенції, тим самим розширюючи межі правового регулювання міжнародних відносин і впливаючи на прогресивний розвиток міжнародного права.

4. ДЖЕРЕЛА МП: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ

Термін «джерела права» вживається в двох значеннях – матеріальному і формальному.

Під **матеріальними** джерелами розуміються матеріальні умови життя суспільства.

Під **формальними** ж джерелами розуміють ті форми, у яких знаходять своє вираження і закріплення норми права. Тільки формальні джерела права є юридичною категорією і складають предмет вивчення юридичних наук, у тому числі міжнародного права.

Джерелом міжнародного права прийнято вважати форму вираження міжнародно-правової норми.

Жодний із документів міжнародного права не містить вичерпного переліку його джерел.

Проте деякі вчені в якості документу, що містить перелік джерел сучасного міжнародного права, вказують статтю 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, прийнятого 26 червня 1945 року.

Відповідно до цього документу до джерел міжнародного права належать:

- а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, точно визнані державами, що сперечаються;
- б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми;
- в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- г) судові рішення і доктрини, найбільш, кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй у якості допоміжного засобу для визначення правових норм.

Усі ці джерела міжнародного права в залежності від їхньої обов'язковості розділяють на основні і допоміжні.

Основні джерела міжнародного права. До основних джерел міжнародного права відносять міжнародний договір і звичай, що, у силу їхньої значимості, поширеності й інтенсивного застосування, виступають і в якості універсальних джерел міжнародного права.

Міжнародний договір – це міжнародна угода, укладена між державами (чи іншими уповноваженими на це суб'єктами МП) в писемній (або усній) формі і регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування.

В даний час міжнародні договори посідають основне місце в системі джерел міжнародного права через такі причини:

- процес створення договірної норми у хронологічному плані коротше процесу створення звичаєвих норм. Крім того, волі суб'єктів міжнародного права при створенні договірної норми мають більш виражений характер;

- процедура укладання, виконання і денонсації договорів детально розроблена і закріплена у кодифікованих міжнародно-правових актах (Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року і Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року);

- договірна форма надає більше можливостей для узгодження воľ суб'єктів, ніж будь-яка інша.

Міжнародний звичай (міжнародний порядок) – це правило поведінки, що у результаті кількаразового повторення протягом тривалого часу набуло мовчазного визнання суб'єктів міжнародного права і виконується ними в їх міжнародній практиці в якості звичайної міжнародно-правової практики.

Допоміжні джерела міжнародного права. До допоміжних джерел, що відіграють важливу роль у становленні і розвитку загального міжнародного права, належать:

- правотворчі рішення міжнародних організацій (встановлюють і формулюють правило поведінки), що досить часто, за рішенням тих же міжнародних організацій, носять рекомендаційний характер і не обов'язкові для виконання їхніми членами;

- судові рішення (рішення Міжнародного суду ООН, вироки Нюрнберзького і Токійського трибуналів, а також рішення національних судів зі спорів між державами або їхніми органами та ін.);

- доктрини «найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй», до яких слід віднести Броунлі, Гугенхейма, Оппенгейма, Руссо, Фердросса, Хайда і деяких інших, а також вітчизняних учених – В. Денисова, Ф. Кожевникова, В. Корецького, І. Лукашука, Р. Мюллерсона, Г. Тункіна та ін.

- діяльність Комісії з кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права ООН.

До допоміжних джерел також слід віднести міжнародні звички (международные обыкновения) і міжнародну ввічливість.

У історичній ретроспективі міжнародна звичка передувала звичаю, їхнє розходження полягає в тому, що при застосуванні звички в держави немає впевненості в тому, що вона поступає правильно, а при застосуванні звичаю така впевненість є.

Хоча міжнародна ввічливість і виступає в якості неправової категорії, вона усе ж є особливим джерелом міжнародного права. Її розцінюють як акт доброї волі (дружелюбності, добросусідства, підкресленої поваги, скасування формальностей, надання пільг, привілеїв і послуг іноземним державам і їхнім громадянам не в силу вимог міжнародно-правових норм, а з доброї волі держави), що дотримується у взаємному спілкуванні держав. Особливість цього джерела обумовлена насамперед тим, що воно найбільш близьке до звичаю, але з тією відмінністю, що всіма членами міжнародного співтовариства міжнародна ввічливість не признається звичаєвим правом, але відмова від додержання її

засуджується. Водночас припинення тих або інших актів міжнародної ввічливості не обов'язково є недружньою дією і не може слугувати підставою для виникнення міжнародної відповідальності.

Основні принципи міжнародного права. Особливе місце у системі джерел МП займають Основні принципи міжнародного публічного права – це керівні правила поведінки його суб'єктів, що виникають як результат суспільної практики; юридично закріплені початки міжнародного публічного права. Вони являють собою найбільш загальне вираження і практику поведінки, яка встановилася, і взаємодію суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені в рамках міжнародних відносин. Основні принципи МП є імперативними нормами найвищого порядку.

Принципи міжнародного публічного права виконують одночасно дві функції:

- сприяють стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- закріплюють усе нове, що з'являється в практиці суб'єктів міжнародного права в рамках міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їхньому розвитку.

Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН (преамбула, статті 1 і 2).

Розширювальне тлумачення основних принципів дається у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 році.

У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаному в Гельсінкі 1 серпня 1975 року главами 33 європейських держав, керівниками США і Канади, міститься Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах.

До загальних принципів міжнародного публічного права належать: - принцип суверенної рівності держав; - принцип незастосування сили або загрози силою; - принцип територіальної цілісності держав; - принцип непорушності державних кордонів; - принцип мирного вирішення міжнародних спорів; - принцип невтручання у внутрішні справи; - принцип загальної поваги прав людини; - принцип самовизначення народів і націй; - принцип співробітництва; - принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Основні принципи міжнародного права мають такі особливості, що дозволяють їм посісти особливе місце в системі норм міжнародного права:

- вони є універсальними нормами міжнародного права, їх відрізняє незаперечність і загальна обов'язковість;
- вони мають обов'язковий характер для всіх без винятку держав, незалежно від того, чи є вони членами ООН, та інших суб'єктів міжнародного права;
- вони мають першість стосовно всіх інших норм системи міжнародного права;
- вони, як виняток із загальних правил дії міжнародно-правових норм,

мають зворотну силу, що дозволяє їм поширювати свою дію на будь-яку норму, що виникла раніше самого принципу, аж до її скасування і невизнання пов'язаних із нею наслідків;

- тільки діяння, що порушують принципи міжнародного права, розглядаються в якості міжнародних злочинів;

- ці принципи можуть виступати правовою основою для регулювання міждержавних відносин при відсутності прямого регулювання.

При тлумаченні і застосуванні принципів міжнародного публічного права необхідно враховувати, що усі вони взаємно пов'язані і кожен із них повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів.

СУБ'ЄКТИ МП: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Суб'єкт міжнародного права – це носій певних міжнародних прав і обов'язків, що виникають відповідно до загальних норм міжнародного права або розпоряджень міжнародно-правових актів.

Це також особа (у комплексному значенні), поведінка якої регулюється міжнародним правом і яка вступає або може вступати в міжнародні публічні (міжвладні) правовідносини. Таким чином, це особи, учасники міжнародних відносин, що можуть бути носіями суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Будь-який суб'єкт міжнародного права має правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. Такою здатністю володіють держави з моменту їх створення; нації і народності, що борються за національну незалежність, – із моменту їх визнання в якості таких; міжнародні міжурядові організації – із моменту вступу документів (статут) про їхнє заснування в силу; фізичні особи, міжнародні неурядові організації (а іноді і транснаціональні корпорації) – при настанні ситуацій, чітко обговорених у відповідних міжнародних договорах.

У поняття дієздатності входить самостійне здійснення суб'єктами міжнародного права своїх прав і обов'язків.

Деліктоздатність суб'єктів міжнародного права означає їхню здатність нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Міжнародна правосуб'єктність (право- і дієздатність) є основною ознакою суб'єкта міжнародного публічного права. Вона виявляється, як правило, у наявності прав і обов'язків, установлених звичаєвими і договірними нормами міжнародного права.

Суб'єкти міжнародного права можуть мати загальну, галузеву чи спеціальну правосуб'єктність. Загальна і галузева правосуб'єктність властива загальноновизнаним суб'єктам міжнародного права.

Загальна правосуб'єктність – це здатність певних осіб *i pso facto* (у силу факту свого існування) виступати в якості суб'єкта міжнародного права. Такою правосуб'єктністю володіють тільки суверенні держави і нації, що борються за

національне визволення.

Галузева правосуб'єктність – це здатність суб'єктів міжнародного права виступати в якості учасників у певній сфері міждержавних відносин. Такою правосуб'єктністю володіють міжнародні міжурядові організації (ММУО), (наприклад, ООН із питань Освіти, Науки і Культури (ЮНЕСКО) бере участь у міжнародно-правовому регулюванні проблем, що стосуються освіти, науки і культури, в інтересах забезпечення загальної поваги, справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті ООН, для всіх народів без розрізнення раси, статі і релігії. Інакше кажучи, правосуб'єктність ММУО обмежується певним колом проблем, що закріплюються в їх статуті), а також державоподібні утворення, уряди (у вигнання або такі, що прийшли до влади неконституційним шляхом), воюючі або повсталі сторони, національно-визвольні рухи або рухи опору і інші.

Спеціальна правосуб'єктність – це здатність осіб бути учасниками тільки певного кола відносин у рамках окремої галузі міжнародного права. Спеціальною правосуб'єктністю, наприклад, володіють фізичні особи і міжнародні неурядові організації (МНУО). У передбачених міжнародним правом випадках, фізичні особи можуть використовувати міжнародно-правові механізми у захисті своїх прав і законних інтересів, що були порушені в країні їхнього громадянства, або на території іншої держави. Також міжнародним правом передбачена можливість притягнення фізичних осіб до міжнародно-правової відповідальності. Правосуб'єктність фізичних осіб визнана в цілому ряді міжнародних документів: у Загальній декларації прав людини 1948 року (стаття 6); у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року (стаття 2 і далі); у Міжнародній конвенції про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їхніх сімей 1990 року (стаття 8 і далі) та ін. Це дає підставу деяким ученим говорити про те, що індивіди стають учасниками міжнародних відносин, урегульованих нормами права, тобто, в певному значенні, суб'єктами міжнародного права. Це ж відноситься і до МНУО, причому міжнародна правосуб'єктність як індивідів, так і МНУО, обмежується лише правозастосовчою сферою, у той час як функцією міжнародної правотворчості на міжнародній арені володіють тільки загальновизнані суб'єкти міжнародного права.

Види суб'єктів міжнародного права. Відповідно до характеру та обсягу міжнародної правосуб'єктності усі суб'єкти міжнародного права прийнято поділяти на:

- **основні** (первинні) – держави та нації і народи, що борються за своє самовизначення (наявність природного суверенітету робить цих суб'єктів незалежними від інших суб'єктів міжнародного права і визначає можливість їхньої самостійної участі у міжнародних відносинах; вони характеризуються тим що мають природну правосуб'єктність та необмежену здатність до міжнародного нормотворення);

- **похідні** (вторинні) – міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення (раніше – це так звані вільні міста Венеція, Гамбург, Данциг та ін.; у даний час – Ватикан), уряди (у вигнання або такі, що прийшли до влади

неконституційним шляхом), воюючі або повсталі сторони, національно-визвольні рухи або рухи опору і т.д. (вони створюються первинними суб'єктами, тому обсяг їхньої міжнародної правоздатності залежить від наміру і бажання їхніх держав-фундаторів, що наділяють їх правом виступати в міждержавних відносинах від власного імені, вони ж визначають і обсяг здатності похідних суб'єктів до нормотворення);

- **спеціальні** – міжнародні неурядові організації, фізичні особи, транснаціональні корпорації (характеризуються виключно правозастосовною міжнародною правосуб'єктністю та відсутністю здатності до нормотворення у міжнародних відносинах).

4. ІНСТИТУТИ ВИЗНАННЯ ТА ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У МП

Поняття визнання. З проблемою міжнародної правосуб'єктності тісно пов'язані питання визнання.

Визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона:

а) прямо чи побічно заявляє або про те, що розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини; або

б) про те, що вважає владу, що затвердилася не конституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території.

Обов'язку визнання не існує, це право держави (або іншого суб'єкту МП).

Визнання нової держави є політичним актом і не регламентується міжнародним правом. Воно здійснюється зазвичай за допомогою заяви держави, що визнає, адресованої визнаній державі (дестинатору), про намір вступити з нею у взаємовідносини як із суверенною державою, зокрема – установити з нею дипломатичні відносини.

У сучасній доктрині міжнародного права існує дві **теорії визнання**:

- конститутивна;
- декларативна.

Відповідно до конститутивної теорії тільки визнання надає дестинатору (адресату) відповідну конститууючу (правостворюючу) якість: державі – міжнародну правосуб'єктність, урядові – здатність представляти суб'єкта міжнародного права в міждержавних відносинах. Без визнання з боку групи провідних держав нова держава не може вважатися суб'єктом міжнародного права.

Відповідно до декларативної теорії визнання не надає дестинатору відповідної якості, а лише констатує його появу і служить засобом, що полегшує здійснення з ним контактів. Іншими словами, визнання носить декларативний (явочний) характер і спрямоване на встановлення стабільних, постійних міжнародних правовідносин між суб'єктами міжнародного права. Визнання припускає внутрішню незалежність знову виниклої держави

(суб'єкту іншого виду), але не створює її.

Поширено думку, що декларативна теорія в більшій мірі відповідає реальностям сучасного міжнародного життя. Проте в тих випадках, коли визнають суб'єктом міжнародного права такі утворення, що об'єктивно не можуть бути ними (наприклад, Мальтійський орден), визнання набуває конститутивного або, точніше, квазі-конститутивного характеру, надаючи видимість набуття якості, що той, хто визнає, бажає бачити в дестинатора.

Форми визнання

У міжнародному праві існують такі форми визнання: - *de facto*; - *de jure*; - *ad hoc*.

Визнання **de facto** – це визнання офіційне, але не повне. Воно означає вираження непевності в тому, що дана держава або уряд достатньо довговічні або життєздатні. Воно може спричинити встановлення консульських відносин, але це не є обов'язковим. Визнання *de facto* є практичне визнання, що включає в себе економічні і культурні контакти, при відсутності повних контактів, відсутності дипломатичного визнання. Але й у цих відносинах держава (уряд), у відношенні якої відбулося визнання *de facto*, вступає в міжнародні відносини як суверен. *Так, у 1960 році СРСР визнав de facto Тимчасовий уряд Алжирської Республіки.*

Визнання *de facto* може бути відкликane, але, якщо цього не сталося то через якийсь час визнання *de facto* трансформується у визнання *de jure*.

Визнання **de jure** – повне, остаточне визнання, що означає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі і у всіх галузях міжнародного спілкування. Визнання *de jure* здатне спричинити обмін дипломатичними представниками вищого класу, визнання прав визнаної держави на розпорядження майном та іншими цінностями, що належать їй за кордоном, визнання її імунітету від юрисдикції держави, що визнає, і т.п.

Зустрічаються випадки, коли держави, уряди, чи інші суб'єкти вступають в офіційні контакти одне з одним вимушено, для розв'язання яких-небудь конкретних питань, але водночас не бажають визнавати одне одного. У цьому випадку говорять про визнання **ad hoc** (у даній ситуації, у конкретній справі). Іноді метою таких контактів може бути укладання міжнародних договорів. *Наприклад, чотири учасники переговорів про закінчення війни у В'єтнамі (США і три в'єтнамські сторони) підписали в 1973 році відомі Паризькі угоди, хоча деякі з них один одного не визнавали. Відсутність визнання в таких випадках не повинна відбиватися на юридичній чинності договору.*

Види визнання

Види визнання розрізняють у залежності від дестинаторів визнання. Можна виділити традиційні види визнання (держав і урядів) і попередні або проміжні (визнання націй, сторони, що повстала або воює, організації опору й урядів в еміграції /вигнанні).

Як уже відзначалося, **визнання держав** має місце, коли на міжнародну арену виходить нова незалежна держава, що виникла в результаті революції, війни, об'єднання або поділу держав і т.д.

Відповідно до сформованої міжнародної практики у визнанні повинно

бути відмовлено знову створеній державі або уряду, якщо вони ведуть політику агресії, встановлюють режим апартеїду, або вони створені в порушення принципу самовизначення.

Визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, тому що акт визнання безпосередньо адресується йому.

Визнання уряду, за своєю суттю, означає визнання його здатності здійснювати ефективну владу в державі.

Визнання уряду у вигнанні (визнання емігрантського уряду) є особливим видом визнання урядів. Така практика була широко поширена під час Другої світової війни і слугувала насамперед меті підкреслити незаконний характер фашистської окупації ряду європейських країн і позбавлення їхньої державності. Це стосувалося урядів Польщі, Франції, Чехії та деяких інших, що були вигнані з території своїх держав і знайшли захисток в інших країнах, або в цих країнах були сформовані (Польський емігрантський уряд на чолі з Миколайчиком у Великобританії, Французький Комітет національного визволення, що очолювався генералом Де Голлем, в Алжирі, Чехословацький уряд на чолі з президентом Е. Бенешом у Великобританії).

Міжнародне визнання уряду у вигнанні відбувалося при наявності визначених критеріїв:

а) тісного зв'язку такого уряду зі своїм народом;

б) наявності підпорядкованих такому уряду військових формувань, що борються за визволення своєї країни (дивізія ім. Т. Костюшко, що складалася з чехів і словаків, яка воювала разом із Червоною Армією; армія Крайова Рада народова (у польського уряду у вигнанні) і з 1944 року Армія Людова, що воювала разом із Червоною Армією (у Люблинського уряду); повітряна ескадрилья «Нормандія-Неман», що боролася разом із Червоною Армією, і військове формування в Північній Африці у французького Уряду).

Слід зазначити, що емігрантський уряд часто втрачає зв'язок із відповідною територією і тому перестає представляти дану державу в міжнародних відносинах. Тому визнання уряду у вигнанні є заходом, що носить тимчасовий і винятковий характер. В даний час такий вид визнання використовується досить рідко.

Під **визнанням воюючої сторони** розуміють визнання учасника міжнародно-правових відносин, що регулюються законами і звичаями війни і виникають у зв'язку з її початком. Характерною рисою такого суб'єкта міжнародного права є те, що тут він сам приймає на себе статус воюючої сторони, вступивши в збройний міжнародний конфлікт з іншим таким суб'єктом (має місце при агресії однієї держави проти іншої, у процесі самовизначення націй і народів). Проте у будь-якому випадку воююча сторона повинна дотримуватися законів і звичаїв війни, порушення яких буде вважатися міжнародним злочином.

В даний час визнання в якості воюючої сторони фактично трансформувалося в міжнародно-правовий інститут визнання органів і організацій національно-визвольного руху.

Під **визнанням повсталोї сторони** в міжнародному праві розуміється

визнання повстанців, загонів опору, учасників громадянської або національно-визвольної боротьби, що контролюють певну територію своєї держави і ведуть збройну боротьбу проти колонізаторів, диктаторських, фашистських та інших антидемократичних режимів за самовизначення свого народу. Іншими словами, визнання воюючої сторони постає на порядку денному при збройному нападі однієї держави на іншу (у наявності є зовнішній чинник), а визнання повсталोї сторони необхідно при виступі внутрішньодержавних суб'єктів проти свого уряду (у наявності є внутрішній чинник).

Відмінність воюючої сторони в міжнародному конфлікті від повсталोї сторони в громадянській війні полягає в тому, що в останньому випадку такий статус виникає у внутрішньодержавного суб'єкта тільки після міжнародного визнання з боку інших суб'єктів міжнародного права. Статус повсталोї сторони, що припускає менший обсяг прав, ніж статус воюючої сторони, надає право учасникам збройної боротьби у випадку їхньої поразки і переходу на територію іншої держави вимагати від неї надання захисту, а держава, що дала захисток, зобов'язана їх розглядати як комбатантів (учасників військових дій) і не видавати владі, що одержала над ними перемогу. Повстала сторона також зобов'язана дотримуватися законів і звичаїв ведення війни.

Поняття і види міжнародного правонаступництва. Під міжнародним правонаступництвом розуміється перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни її території.

Правонаступництво виникає: - при розпаді федерації; - при інших територіальних змінах (розпаді держави на дві і більше держави, злитті держав або входженні території однієї держави до складу іншої); - при соціальних революціях; - при розпаді колоніальної системи.

Об'єктами правонаступництва можуть бути: - територія; - договори; - державна власність; - державні архіви; - державні борги; - членство в міжнародних організаціях.

Види правонаступництва:

- повне (універсальне) – коли до правонаступника переходять усі права й обов'язки правопопередника;
- неповне (часткове) – коли до правонаступника переходить частина прав і обов'язків або тільки права чи обов'язки;
- відсутність правонаступництва (*tabula rasa* – чиста дошка) – коли новий суб'єкт міжнародного права відмовляється від усіх прав і обов'язків правопопередника, у тому числі не зв'язує себе його зобов'язаннями по міжнародних договорах.

Оскільки основними суб'єктами міжнародного права сьогодні є держави, о найчастіше у міжнародному праві мова йде саме про їхнє правонаступництво. В даний час основні питання правонаступництва держав урегульовані у двох універсальних договорах:

- Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів від 23 серпня 1978 року (Україна приєдналася до даної конвенції 17 вересня

1992 року); і

- Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів від 8 квітня 1978 року (*Україна приєдналася до даної конвенції 17 листопада 1992 року*).

Віденська конвенція 1978 року регулює правонаступництво тільки стосовно договорів, що укладені в писемній формі, і тільки лише між державами. У відношенні усних договорів і договорів між державами й іншими суб'єктами міжнародного права діють звичаєві норми.

Конвенція закріплює такі правила правонаступництва стосовно договорів:

а) у разі створення в результаті деколонізації нової незалежної держави діє принцип *tabula rasa* («чистої дошки»): нова держава не пов'язана з договорами, укладеними колишніми державами-метрополіями;

б) нова незалежна держава не зобов'язана зберігати який-небудь договір або ставати його учасником тільки тому, що в момент правонаступництва цей договір був чинним у відношенні території – об'єкта правонаступництва;

в) нова держава може стати учасницею будь-якого багатостороннього договору, що був у силі для території правонаступництва, шляхом повідомлення про правонаступництво. Якщо до моменту правонаступництва держава-попередниця підписала договір з умовою ратифікації, прийняття або затвердження, правонаступник може стати учасником договору, ратифікувавши, прийнявши або затвердивши його (крім випадків несумісності участі правонаступника з об'єктами і цілями договору).

Якщо частина території держави стає частиною території іншої держави, стосовно цієї території:

а) договори держави-попередниці втрачають силу;

б) договори держави-правонаступниці набувають сили, крім випадків, коли застосування цих договорів було б несумісним із їхніми об'єктами і цілями.

Двосторонній договір, що знаходиться в силі, у відношенні території – об'єкта правонаступництва вважається чинним і для держави-правонаступниці, якщо нова держава домовилася про це з контрагентом або це впливає з її поводження.

При об'єднанні двох або декількох держав права і зобов'язання по їхніх договорах переходять до правонаступника, якщо сторони не встановили інше і якщо це не суперечить об'єктам і цілям договору.

При відділенні частини території і приєднанні її до іншої держави договори попередника продовжують знаходитися в силі для правонаступника.

Про правонаступництво договорів робляться письмові повідомлення депозитарію договору і/або його учасникам.

Віденською конвенцією 1978 року встановлені правила правонаступництва стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів.

Відповідно до Конвенції державна власність – це майно, а також права й інтереси, що на момент правонаступництва належали відповідно до внутрішнього права держави-попередниці, цій державі.

Державні архіви являють собою сукупність документів будь-яких давнини і роду, зроблених або набутих державою-попередницею у ході її діяльності, що

належать державі на момент правонаступництва відповідно до її внутрішнього права, і такі, що зберігаються під її контролем у якості архівів для різноманітних цілей.

Під державним боргом розуміється будь-яке фінансове зобов'язання держави стосовно іншої держави, міжнародної організації або будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, що виникло відповідно до міжнародного права.

Перехід власності, архівів і боргів при правонаступництві регулюється угодами між державою-попередницею і державою-спадкоємницею. При відсутності таких угод діють наступні правила:

а) При передачі частини території держави іншій державі до правонаступника переходять:

- усе нерухоме майно, що знаходиться на відповідній території, а також рухоме майно, пов'язане з діяльністю держави на даній території;

- частина архівів, що стосується відповідної території і необхідна для її нормального управління;

- державний борг (у справедливій долі).

б) При створенні нової незалежної держави на території держави-попередниці до держави-правонаступниці переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на її території, а також нерухомість, що належить державі-попередниці і знаходиться за кордоном. До правонаступника переходить також рухоме майно, що знаходиться на території держави-попередниці;

- архіви, що належать її території, а також частина інших архівів, необхідних для нормального управління. Державні борги до правонаступника не переходять.

в) При об'єднанні декількох держав в одну до правонаступника переходять: уся власність держав-попередників, їхні архіви і борги.

г) При відділенні частини території від держави до правонаступника переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на даній території, а також усе пов'язане з нею рухоме майно і частина іншого рухомого майна (у справедливій долі);

- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, необхідні для управління нею;

- державний борг (у справедливій долі).

д) При поділі держави, коли частини території утворюють дві або декілька держав-правонаступниць, до правонаступників переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на їх території, а також рухома власність, що належить їй;

- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, що мають безпосереднє відношення до неї;

- державний борг (у справедливій долі).